

ترسیم مدل بومی سرمایه اجتماعی برای تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی با روش کیفی نظریه داده بنیاد

فرشید نمایان^۱، علی میر^{۲*}

۱. استادیار، گروه مدیریت بازرگانی، واحد کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران

۲. مربی، گروه مدیریت بازرگانی، واحد خرم آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، خرم آباد، ایران

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۱/۲۲؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۴/۰۲)

چکیده

پژوهش حاضر با هدف ترسیم مدلی برای تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی در دو حوزه اشتغال و تولید و نقش سرمایه اجتماعی بر تحقق این اهداف با استفاده از روش کیفی تئوری داده بنیاد انجام شد. ابزار اصلی پژوهش مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته با افراد آگاه و متخصص در حیطه موضوعی مورد نظر بود و نمونه‌گیری نیز به صورت نظری انجام گرفت. پس از انجام دادن مصاحبه و جمع‌آوری اطلاعات، کدهای به دست آمده در بخش‌های مختلف، تجزیه و تحلیل شد و در مراحل سه‌گانه کدگذاری باز، محوری و انتخابی به مدل منتهی شدند. این مدل از مقوله‌های الزامی، شرایط علی، شرایط مداخله‌گر، راهبردها و در نهایت پیامدها و نتایج تشکیل شده است که با توجه به وضع موجود و نقش‌پذیری اقتصاد مقاومتی از ابعاد ذهنی و رفتاری سرمایه اجتماعی، ضمن توجه به الزامات، شرایط علی، مداخله‌گرها و بیان راهبردها می‌تواند به افزایش تولید داخلی، افزایش میزان اشتغال و همچنین، افزایش ظرفیت داخلی منتهی شود. در پایان، ضمن تأکید بر نقش‌پذیری اقتصاد مقاومتی از اعتمادسازی، آگاهی، مشارکت مدنی و شبکه‌سازی به عنوان ابعاد سرمایه اجتماعی، پیشنهاد شد برای گسترش صنایع کوچک، خانوادگی، روستایی و تبدیلی، ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی به منظور جلب مشارکت مردم به کار گرفته شده و در این زمینه فرهنگ‌سازی شود.

کلیدواژگان

اقتصاد مقاومتی، بعد رفتاری - مشارکتی، بعد ذهنی - شناختی، سرمایه اجتماعی.

* نویسنده مسئول، رایانامه: a.mir48@yahoo.com

مقدمه

اقتصاد مقاومتی یک گفتمان و الگوی اقتصادی است که ضمن مقاوم‌سازی و تقویت اقتصاد ملی در برابر تهدیدها، توان تحریم‌شکنی با رویکرد عقب‌راندن نظام سلطه را داشته باشد و در عین حال پیشرو، فرصت‌ساز، مولد، درون‌زا و برون‌گرا باشد (قوامی، ۱۳۹۱، ص ۱۵).

اقتصاد مقاومتی واژه‌ای ترکیبی از دو کلمه اقتصاد و مقاومت است. کلمه اقتصاد در لغت به معنای میانه‌روی است، ولی در اینجا یک نوع دانش یا نظامی است که به رفتارهای انسان و وضعیت بهینه زندگی او در زمینه تولید، توزیع و مصرف کالاها و خدمات و امکانات رفاهی می‌پردازد. مقاومت از ریشه قوم و از باب مفاعله است و مفاهیمی مانند قوام، قیام، استقامت، مستقیم و قیمت، هم از این ماده اشتقاق یافته‌اند. صفت مقاومتی برای اقتصاد، دلالت بر حالتی از اقتصاد دارد که نخست، در ساخت درونی خود از قوام و استحکام لازم برخوردار باشد و دوم، در مواجهه با عوامل تهدیدزای خارجی بتواند قوام و پایداری خود را حفظ کنند (انجمن اقتصاد اسلامی حوزه علمیه، ۱۳۹۳، ص ۳-۲).

در نظام‌های فعلی اقتصادی، اهمیت بسیار زیادی به سرمایه داده می‌شود که مبنای تشکیل و توسعه بازارها است و از طرف دیگر، فقط یک چیز جهان‌شمول وجود دارد و آن هم بازار است؛ بازاری که از مناسبات اجتماعی تشکیل شده است (ژیل^۱ و همکاران، ۱۳۸۶، ص ۲۴).

مبادلات و مناسبات بازار و اقتصاد در دیدگاه مدرن، تصویری از زندگی اجتماعی معاصر را نشان می‌دهد که منطق آن اندیشیدن در زمینه زندگی اجتماعی با محوریت انسان است. به عبارت دیگر، جهان تحت‌الشعاع شرایط بازار و مناسبات بازار نیز به روابط و کنش اجتماعی بین افراد و ملل وابسته است (اسلیتر و تونکیس^۲، ۱۳۸۶، ص ۲۱).

هسته اصلی بازار، همان سرمایه است که بحث راجع به آن تاریخی طولانی دارد. از اواسط قرن

1. Gilles Deleuze

2. Don Slater & Fran Tonkiss

هیچ‌دهم به بعد، محققان به طور مفصل درباره ماهیت، علل و پیامدهای سرمایه نوشته‌اند. مارکس، آدام اسمیت و جان استوارت میل^۱، اولین متفکرانی بودند که مفهوم سرمایه را از دیدگاه مادی و ملموس نگریستند (Storberg, 2002, p.468).

متفکران اقتصاد کلاسیک، مفهوم سرمایه را اقتصادی می‌دانستند که به معنای انباشت مقدار پولی بود که به امید بازدهی و سودآوری در آینده سرمایه‌گذاری می‌شد (فیلد^۲، ۱۳۸۵، ص ۱۹). در چند دهه اخیر، مفاهیمی مانند مدیریت دانش، تکنولوژی اطلاعات، ساختار، شبکه‌های اجتماعی و منابع نهفته در شبکه‌ها، گردش اطلاعات، قابلیت‌ها، مهارت‌ها و دانش کارگران به سرمایه معنای جدیدی بخشیده‌اند (Storberg, 2002, p.409).

یکی از مفاهیم نوین سرمایه یا به اصطلاح سرمایه‌های جدید، سرمایه اجتماعی است. مفهوم سرمایه اجتماعی مفهومی بس پیچیده، چندوجهی و میان‌رشته‌ای است که اغلب شبکه‌ای از ارزش‌ها و هنجارها را شامل می‌شود (فوکویاما^۳، ۱۳۷۹، ص ۱۲).

نقش سرمایه اجتماعی در افزایش سلامت روان، کاهش جرائم، افزایش پیوندهای اجتماعی، ایجاد شبکه‌های حمایتی برای اعضاء خانواده، کاهش مصرف مواد مخدر، کاهش خشونت خانوادگی، افزایش فعالیت‌های بهداشتی، کاهش احتمال ترک تحصیل نوجوانان بررسی و تأیید شده است (شریفیان ثانی، ۱۳۸۰، ص ۹-۷).

کاهش میزان خودکشی، کاهش کودک‌آزاری و افزایش تسهیل در جریان و پردازش اطلاعات نیز از جمله مواردی هستند که نقش‌پذیری آن‌ها از سرمایه اجتماعی تأیید شده است (بهزاد، ۱۳۸۱، ص ۴۵).

با توجه به شرایط اقتصادی جامعه و ضرورت توجه به مسائل اقتصادی که در قالب تولید و اشتغال با محوریت اقتصاد مقاومتی مورد توجه قرار گرفته است، این پژوهش در پی ترسیم مدلی

1. Marx, Adam Smith & John Stuart Mill
2. Field John
3. Francis Fukuyama

است که بتواند چگونگی بهره‌گیری از ابعاد سرمایه اجتماعی در تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی را بررسی کند.

بیان مسئله

اقتصاد مقاومتی عبارت است از مدیریت امور اقتصادی به طوری که از سرمایه ملی و مردمی به بهترین شکل استفاده شود و ملت از نظر اقتصادی خودکفا شود و به مقاومت در مقابل دشمنان ادامه دهد و توطئه‌های تحریم و محاصره اقتصادی دشمن را خنثی و بی‌اثر کند. پس اقتصاد مقاومتی یعنی برخورداری از مزایای اقتصادی با ادامه مقاومت و مبارزه در مقابل دشمنان مستکبر و متجاوز (اختری، ۱۳۹۲، ص ۲۱).

لزوم اقتصاد مقاومتی با تأکید بر جنبه‌های اجتماعی آن به آیات قرآنی برمی‌گردد. در آیه ۹ سوره نحل بیان شده است: و خدا به نفع شما بر خود لازم کرد که راه اعتدال بهره‌گیری را بیاموزد و غیر آن راه که خدا قرار داده است، به گمراهی و انحراف و هلاکت می‌انجامد. در آیات ۸۷ و ۸۸ سوره مائده بیان شده است: ای اهل ایمان چیزهای پاکیزه را که خدا برای شما حلال کرده است، حرام نکنید و از حدود دستورات الهی خارج نشوید، که خدا متجاوزان را دوست نمی‌دارد. از روزی حلال و طیب که نصیب شما کرده است، بخورید و از نافرمانی خدایی که به او ایمان دارید، پروا داشته باشید. در آیات ۳۱ سوره اعراف، ۲۸ و ۴۳ سوره غافر و ۸۳ سوره یونس اسراف را منع کرده است و اسراف‌گران را غیر قابل هدایت و اهل جهنم می‌داند. در آیه ۸۱ سوره طه بیان شده است که از روزی پاکیزه بخورید و سرکشی نکنید که خشم خدا شما را فرامی‌گیرد. در آیه ۵ سوره نسا بیان شده است مال عامل برپایی شماس است پس اختیارات امور مالی خود را به سفیهان واگذار نکنید. در آیه ۱۸۸ سوره بقره بیان است مال و ثروت خود را برای جلب حاکمان ستمگر قرار ندهید و به باطل مصرف نکنید.

علاوه بر آیات یادشده در آیات ۱۸۰ و ۲۴۷ سوره بقره، آیه ۸ سوره عادیات، آیه ۸ سوره عادیات، آیه ۴۶ سوره کهف، آیه ۸ سوره یونس، آیه ۶ سوره اسرا، آیات ۱۰ تا ۱۲ سوره نوح و آیه ۵ سوره نسا بر چهار نکته تأکید شده است: یکی مزایا و خیرهای ناشی از مال که انسان به آن

علاقه دارد و باید درباره اش وصیت کند؛ دوم، مال زینت زندگی و آراینده آن است؛ سوم، مال وسیله قدرت است و جامعه اسلامی را در اجرای طرح های مختلف فرهنگی، اقتصادی و دفاعی یاری می کند؛ چهارم، مال عامل قیام و برپایی جامعه است که اگر به دست ناهلان بیفتند، قوام و دوام جامعه از دست می رود.

نکته جالب توجه آن که در آیه ۶۰ سوره انفال دفاع همه جانبه از اسلام مورد تأکید قرار گرفته است و در آیه ۱۵ سوره حجرات و آیه ۹۵ سوره نسا، جهاد مالی بر جهاد با جان مقدم شمرده شده است.

علاوه بر جایگاه قرآنی اقتصاد مقاومتی، ارکان اقتصاد مقاومتی بر مبنای سخنرانی های اخیر مقام معظم رهبری به ویژه، بیانات در دیدار با مسئولان ۱۳۹۲/۱۲/۲۰، بیانات در دیدار با رئیس جمهور و هیئت دولت ۱۳۹۱/۶/۲ شامل ۱۳ مورد به شرح زیر بوده اند (دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی خامنه ای، ۱۳۹۵):

۱. ایجاد تحرک و پویایی در اقتصاد کشور و بهبود شاخصه های کلان؛
۲. توانایی مقاومت در برابر عوامل تهدیدزا؛
۳. تکیه بر ظرفیت های داخلی؛
۴. حمایت از بخش خصوصی؛
۵. حمایت از تولید ملی و بخش درونزای اقتصاد؛
۶. مدیریت منابع ارزی؛
۷. لحاظ کردن رویکرد مدیریت جهادی؛
۸. اصلاح الگوی مصرف؛
۹. مردم محوری؛
۱۰. امنیت اقلام راهبردی و اساسی؛
۱۱. کاهش وابستگی به نفت؛
۱۲. فسادستیزی؛
۱۳. دانش محوری و رسیدگی به اقتصاد دانش بنیان.

سیاست‌های اقتصاد مقاومتی بر مبنای آنچه توسط مقام معظم رهبری ابلاغ شده است، شامل تأمین شرایط و فعال‌سازی همه امکانات، منابع مالی و سرمایه‌های انسانی و علمی کشور، پیشتازی اقتصاد دانش‌بنیان، پیاده‌سازی و اجرای نقشه جامع علمی کشور و سامان‌دهی نظام ملی نوآوری، محور قراردادن رشد بهره‌وری در اقتصاد، به‌کارگیری ظرفیت اجرایی هدف‌مندی‌سازی یارانه‌ها، سهم‌بری عادلانه عوامل در زنجیره تولید تا مصرف، ایجاد تنوع در مبادی تأمین کالاهای وارداتی، تأمین امنیت غذا و دارو و ایجاد ذخایر راهبردی، مدیریت مصرف، اصلاح و تقویت همه‌جانبه نظام مالی کشور، حمایت همه‌جانبه و هدفمند از صادرات کالاها و خدمات، توسعه حوزه عمل مناطق آزاد و ویژه اقتصادی کشور، افزایش قدرت مقاومت و کاهش آسیب‌پذیری کشور، مقابله با ضربه‌پذیری درآمد حاصل از صادرات نفت و گاز، افزایش ذخایر راهبردی نفت و گاز کشور، تأکید بر حفظ و توسعه ظرفیت‌های تولید نفت و گاز، افزایش ارزش افزوده، افزایش سالانه سهم صندوق توسعه ملی از منابع حاصل از صادرات نفت و گاز، صرفه‌جویی در هزینه‌های عمومی کشور، اصلاح نظام درآمدی دولت، شفاف‌سازی اقتصاد و سالم‌سازی آن و جلوگیری از اقدامات، فعالیت‌ها و زمینه‌های فسادزا، تقویت فرهنگ جهادی، تبیین ابعاد اقتصاد مقاومتی و گفتمان‌سازی آن، هماهنگ‌سازی و بسیج پویای همه امکانات، شفاف و روان‌سازی نظام توزیع و قیمت‌گذاری، روزآمدسازی شیوه‌های نظارت بر بازار، افزایش پوشش استاندارد برای همه محصولات داخلی و ترویج آن و همچنین، تجلی تکیه بر اقتصاد مقاومتی در برنامه ششم توسعه بوده است (دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای، ۱۳۹۵).

اگر پذیرفته شود اهداف اقتصاد مقاومتی به بهره‌وری سرمایه‌های انسانی و مادی گره خورده و حمایت از تولید داخلی و دفاع از اقتصاد مملکت را به‌شدت مورد توجه قرار داده است؛ چنین استنباط می‌شود که مهم‌ترین سرمایه‌های هر کشور که در تحقق اهداف کلان جامعه مؤثر می‌باشند، نیروی انسانی و مردمی هستند که بدون آن‌ها نه اهداف و سیاست‌های اقتصاد مقاومتی قابل دستیابی‌اند و نه سرمایه‌گذاری‌های دیگر (اعم از فیزیکی، طبیعی و جز آن) نتیجه‌ای خواهند داشت. از آنجا که روابط، شبکه‌ها، مشارکت و هم‌مدلی بین مردم در قالب الگوهای سرمایه

اجتماعی درک شدنی‌اند، به نظر می‌رسد بررسی و ترسیم الگویی که حاکی از نقش‌پذیری تحقق اهداف و سیاست‌های اقتصاد مقاومتی از طریق سرمایه اجتماعی و ابعاد آن باشد، امکان‌پذیر است. هر یک از محققانی که درباره مفهوم سرمایه اجتماعی بحث کرده‌اند، تعریف خاصی از آن ارائه داده‌اند. از نظر کلمن^۱ سرمایه اجتماعی عبارت است از معیارها، شبکه‌های اجتماعی و روابط بین بزرگسالان و کودکان که برای رشد بچه‌ها ارزشمند است (فیلد، ۱۳۸۵، ص ۳۸-۳۷).

به اعتقاد پاتنام^۲ سرمایه اجتماعی وجوه گوناگون سازمان اجتماعی مانند اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها است که می‌تواند با تسهیل اقدامات هماهنگ، کارایی جامعه را بهبود بخشد (پاتنام، ۱۳۸۰، ص ۲۸۵). بوردیو^۳ نیز معتقد است سرمایه اجتماعی، جمع منابع واقعی یا بالقوه‌ای است که حاصل شبکه بادوام روابط کمابیش نهادینه‌شده آشنایی و شناخت متقابل - یا به بیان دیگر، عضویت در یک گروه - است. شبکه‌ای که هر یک از اعضای خود را از پشتیبانی سرمایه اجتماعی برخوردار کرده و آنان را مستحق اعتبار می‌کند (فیلد، ۱۳۸۵، ص ۱۴۷).

فوکویاما معتقد است سرمایه اجتماعی، شکل و نمونه ملموسی از یک هنجار غیررسمی است که باعث ترویج همکاری بین دو یا چند فرد می‌شود (فوکویاما، ۱۳۸۴، ص ۱۷۰).

سرمایه اجتماعی منبعی برای تسهیل کنش جمعی است و علاوه بر آگاهی و توجه نسبت به امور عمومی اجتماعی - سیاسی (شناخت)، یعنی آگاهی که موجب علاقه‌مندی و دل‌نگرانی است، شامل اعتماد (اعتماد عمومی یا تعمیم‌یافته و اعتماد نهادی - مدنی)، هنجارها یا رفتارهای معامله‌ی متقابل (همیاری) است که درون شبکه‌های اجتماعی عمل می‌کنند و عناصر ساختاری (شبکه‌ها و مشارکت) را نیز دربرمی‌گیرد (فیروزآبادی، ۱۳۸۴، ص ۶۴).

در این تعریف سرمایه اجتماعی دو بعد (ذهنی - شناختی و رفتاری - مشارکتی) دارد که معرف‌های بعد ذهنی - شناختی شامل اعتماد عمومی، اعتماد نهادی و آگاهی و توجه به امور

1. Coleman
2. Putnam
3. Pierre Bourdieu

عمومی، سیاسی یا اجتماعی و معرف‌های بعد رفتاری - مشارکتی نیز شامل مشارکت خیریه‌ای، مشارکت مذهبی و مشارکت همپارانه‌اند. بعد شناختی - ذهنی بیشتر بر جنبه ذهنی و اعتقادی این سرمایه تأکید می‌کند و شاخص‌هایی که برای این بعد در نظر گرفته شده، عبارت‌اند از:

۱. اعتماد عمومی: میزان اعتماد مردم به همدیگر در برقراری روابط مختلف فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی.

۲. اعتماد نهادی: میزان اعتماد مردم به عملکرد گروه‌ها، اصناف و اداراتی که با آن‌ها سروکار دارند.

۳. آگاهی و توجه به امور عمومی، سیاسی و اجتماعی.

بعد رفتاری - مشارکتی سرمایه اجتماعی بر جنبه‌های عینی دلالت دارد و شاخص‌های مربوطه عبارت‌اند از:

۱. مشارکت خیریه‌ای: افراد چقدر در امور خیریه مشارکت دارند؟

۲. مشارکت مذهبی: میزان شرکت افراد در امور مذهبی و مناسب است.

۳. مشارکت همپارانه: به معنای امور انسان‌دوستانه (فیروزآبادی، ۱۳۸۴، ص ۶۵ - ۶۴).

تاری و همکاران (۱۳۹۱) نیز معتقدند در اقتصاد مقاومتی هم بر تعامل با دنیای خارج تأکید شده است و هم درون بر یک یا چند بخش مجزا از ظرفیت‌های اقتصادی تکیه نمی‌شود، بلکه باید تلاش شود تا همه ظرفیت‌های اقتصادی به بالاترین امکان بهره‌برداری از توان خود برسند. بخش عمده‌ای از این سرمایه‌های داخلی و ظرفیت‌ها، سرمایه انسانی و اجتماعی است.

شیخ‌پور و مهدی‌زاده (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان «نقش سرمایه‌های اجتماعی بر اقتصاد مقاومتی در شرایط تحریم»، ضمن بیان نظریه‌ها و دیدگاه‌های مختلف مربوط به سرمایه‌های اجتماعی، اذعان کرده‌اند بحث اقتصاد مقاومتی به عنوان روشی مهم و استراتژیک در تغییر مسیر حرکت اقتصادی کشور تلقی می‌شود و سرمایه اجتماعی هم بر اقتصاد مقاومتی و به‌طور همزمان و موازی بر خنثی کردن تحریم‌ها نیز مؤثر است. سرمایه اجتماعی از اساسی‌ترین مؤلفه‌ها در رشد سرمایه‌های اقتصادی هر جامعه است.

اختری (۱۳۹۲) اقتصاد مقاومتی را مدیریت امور اقتصادی به‌طوری که از سرمایه ملی و مردمی

به بهترین شکل استفاده شود، می‌داند. در این معنا، مبارزه و مقاومت، خودکفایی، خنثی کردن توطئه دشمن و جز آن نشان‌دهنده برخورداری از سرمایه اجتماعی‌اند.

علم‌خواه (۱۳۹۳) با توجه به روابط مناسب دوستانه، اجتماعی و روابط شبکه‌ای که در روستاها وجود دارد، بیان کرد که زمینه اجرای طرح‌های اقتصاد مقاومتی در روستاها بیشتر است.

قاسمی (۱۳۹۵) اقتصاد مقاومتی را به معنای تشخیص حوزه‌های فشار و متعاقباً تلاش برای کنترل و بی‌اثرکردن آن و در شرایط آرمانی، تبدیل چنین فشارهایی به فرصت؛ برای افزایش تولید داخلی و کاهش وابستگی به دیگران می‌داند.

با توجه به تحقیقات انجام گرفته و در نظر گرفتن اهمیت و جایگاه سرمایه اجتماعی به‌عنوان برترین حلقه‌ای که شبکه‌های مختلف را به هم متصل می‌کند و می‌تواند به انسجام و مشارکت جدی و همه‌جانبه در ارتقای منافع حاصل از اقتصاد مقاومتی منتهی شود، مسئله اصلی پژوهش بدین ترتیب مطرح می‌شود که مدل بومی سرمایه اجتماعی برای تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی چگونه است؟

مبانی نظری و پیشینه تحقیق

متون نظری پژوهش در دو بخش بیان می‌شود: یکی مفهوم اقتصاد مقاومتی، دوم مفهوم سرمایه اجتماعی و در پایان، مدل مفهومی ترسیم می‌شود.

اقتصاد مقاومتی یعنی تشخیص حوزه‌های فشار و تلاش برای کنترل و بی‌اثرکردن آن و در شرایط آرمانی، تبدیل چنین فشارهایی به فرصت که نتیجه آن کاهش وابستگی‌ها و تأکید بر مزیت‌های تولید داخل و تلاش برای خوداتکایی است (قاسمی، ۱۳۹۵، ص ۲۲).

اقتصاد مقاومتی را می‌توان اقتصادی دانست که علاوه بر تعامل پویا با دنیای خارج و استفاده از امکانات تجارت آزاد، امنیت اقتصادی کشور در آن حفظ شده است و نوسانات محیط بین‌المللی اقتصادی و تهدیدهای آن، کمترین تأثیر سوء را در روند بلندمدت متغیرهای کلان اقتصادی داشته باشد. در این نوع اقتصاد تلاش می‌شود همه ظرفیت‌های اقتصادی به بالاترین امکان بهره‌برداری از توان خود برسند (تاری و همکاران، ۱۳۹۱، ص ۱۲).

ارکان اقتصاد مقاومتی بر مبنای سخنرانی‌های اخیر مقام معظم رهبری شامل مواردی مانند ایجاد تحرک و پویایی در اقتصاد کشور و بهبود شاخصه‌های کلان، توانایی مقاومت در برابر عوامل تهدیدزا، تکیه بر ظرفیت‌های داخلی، حمایت از بخش خصوصی، حمایت از تولید ملی و بخش درون‌زای اقتصاد، لحاظ کردن رویکرد مدیریت جهادی، اصلاح الگوی مصرف، مردم‌محوری، کاهش وابستگی به نفت، فسادستیزی و همچنین دانش‌محوری و رسیدگی به اقتصاد دانش‌بنیان می‌باشند (دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای، ۱۳۹۵).

سرمایه اجتماعی در تعریف بانک جهانی (۱۹۹۹) عبارت است از سازمان‌ها، ارتباطات و هنجارهایی که کم و کیف کنش‌های اجتماعی جامعه را سامان می‌بخشد. این مفهوم موجب کاهش هزینه‌های اداره مملکت و هزینه‌های عملیاتی سازمان‌ها می‌شود. از این دیدگاه، سرمایه اجتماعی حاصل تعاملات گروهی و تأثیر نهادهای اجتماعی، روابط انسانی و هنجارها بر کمیت و کیفیت تعاملات اجتماعی است (منظور و یادی‌پور، ۱۳۸۷، ص ۱۴۷).

فوکویاما (۱۹۹۹) معتقد است سرمایه اجتماعی مجموعه هنجارهای سیستم‌های اجتماعی است که موجب ارتقای سطح همکاری اعضای آن جامعه می‌شود و هزینه تبادلات و ارتباطات را کاهش می‌دهد. از این دیدگاه، سرمایه اجتماعی توانایی افراد برای کارکردن با یکدیگر برای تحقق اهداف عمومی در گروه‌ها و سازمان‌ها است. منابع بالفعل و بالقوه مانند تخصص‌ها و مهارت‌ها انباشته می‌شود و سرمایه اجتماعی را شکل می‌دهند. اگر کنش بین مردم تسهیل شود، روابط بین افراد دگرگون می‌شود و سرمایه اجتماعی شکل می‌گیرد.

ازکیا و غفاری (۱۳۸۳) سه عنصر سرمایه اجتماعی را اعتماد، انسجام و مشارکت در اتحادیه، احزاب، بنگاه‌ها، گروه‌های هنری، مطبوعات، مؤسسات خیریه، اجتماعات محلی و جز آن دانسته‌اند.

سرمایه اجتماعی سطوح خرد، میانی و کلان را مورد توجه قرار داده است. در سطح خرد، ارتباطات افقی (ارتباطات بین اعضای هم‌سطح) که بین افراد، خانواده‌ها، دوستان و همسایگان جریان دارد، مطرح شده و در سطح میانی، مجموعه روابط فرافردی یعنی ارتباط بین انجمن‌ها، شرکت‌ها، مؤسسات، سازمان‌ها و احزاب سیاسی است. سطح کلان، شامل ساختار و روابط

نهادهای رسمی، قوای مجریه، قضائیه و سیستم‌های حقوقی و آزادی‌های مدنی است. سطح میانی، اعضا را برای اهداف و کنش‌های خاص مرتبط با اهداف به هم نزدیک کرده و منسجم می‌کند. هر چه تعداد واحدهای سطح میانی بیشتر و ساختار آنها گسترده‌تر باشد، کنش جمعی پویاتر و دموکراسی پخته‌تر و بالغ‌تر می‌شود. سرمایه اجتماعی در پی به‌صحنه آوردن افراد برای نشان دادن کنش‌های جمعی است (غفوری و جعفری، ۱۳۸۵، ص ۲۲۴).

جدول ۱. پاره‌ای از مفاهیم سرمایه اجتماعی

نظریه پرداز	تعریف	کارکرد / هدف	سطح تحلیل
پاتنام	شبکه‌های روابط اجتماعی با مشخصه‌های اعتماد و همیاری	تسهیل کنش جمعی و کسب منفعت متقابل	مناطق، اجتماعات ملی و بین‌المللی
بورديو	منابع لازم برای فراهم کردن دسترسی به کالاهای جمعی	تولید، سرمایه اقتصادی	رقابت‌های طبقاتی
کلمن	جنبه‌هایی از ساختار اجتماعی برای تسهیل کنش‌های منطقی	تولید سرمایه انسانی	افراد در خانوار و دیگر اجتماعات
لین ^۱	دسترسی و استفاده از منابع نهفته در روابط و شبکه‌های اجتماعی	تولید و حفظ منابع قدرت	افراد در شبکه‌ها و ساختار اجتماعی
فوکویاما	مجموعه‌ای از هنجارها یا ارزش‌های غیر رسمی	ترویج همکاری، کارایی اقتصادی	جوامع و فرهنگ‌ها
بیکر	منبعی که از طریق شبکه‌های فردی یا سازمانی قابل حصول‌اند	تقویت بده بستان و کنش متقابل	گروه‌ها و سازمان‌ها
پاکستون ^۲	پیوستگی‌های عینی و ذهنی افراد	افزایش ظرفیت و قابلیت کنش	خرد، کلان
گیدنز ^۳	روابط اجتماعی در مقیاس‌های محلی و فرامحلی، نظم اجتماعی	نظم اجتماعی، کاهش فساد اجتماعی	محلی و جامعه

منبع: ازکیا و غفاری، ۱۳۸۳، ص ۱۴

1. Lin
2. Pakston
3. Gidenz

جدول ۲. مؤلفه‌ها و شاخص‌های سرمایه اجتماعی

ابعاد	مؤلفه‌ها	پرسش‌های شناسایی شاخص‌ها
اجتماعی	اعتماد	اعتماد به اکثر مردم، به همکاران، به دقت و صحت کار دیگران و
	روابط متقابل	دوستی با همکاران، باور کمک به دیگران، شرکت در مراسم اجتماعی ...
	مشارکت	تصمیم‌گیری در محل زندگی، شرکت در پروژه‌های محلی و
	آگاهی عمومی	تولید اطلاعات، میزان سعی در کشف واقعی بودن اطلاعات و
	اخلاق	میزان باور به صداقت، باور به عدالت، توجه به مصلحت عامه و ...
فرهنگی	مسئولیت اجتماعی	باور به جمع به جای فرد، مسئول بودن در برابر دیگران و
	مقررات رفتاری	احترام به باورهای سایرین، باور به رعایت عرف، رعایت قوانین و ...
	هنجارها	صرفه‌جویی، غرور، احترام به دیگران، نوآوری، مدرک تحصیلی و
	ارزش‌ها	تحصیلات، وجود روحیه تعاون، باور به کرامت انسانی و
	دین و ایدئولوژی	باور به دین، اعتقادات مذهبی، پایبندی و تعهد به دین و
سیاسی	نمادها	تا چه اندازه نمادها را می‌شناسید، سمبل‌ها چیستند، و
	جو و فضا	ترس عمومی، فردگرایی، دموکراسی، پاسخگویی و
	امنیت	امنیت محله، سابقه حمله در محیط، باور به امنیت اجتماعی و
	قانون‌مداری	رعایت قانون، باور قانون، رعایت عدالت و
	رسانه‌ها	نقش رسانه‌ها، سانسور در رسانه‌ها، باور مردم به رسانه‌ها و ...
اقتصادی	ارزش روز شرکت	قیمت‌ها، دارایی‌ها، بورس‌بازی، بازار رقابت و
	میزان هزینه‌ها	میزان هزینه، بودجه، تخصیص منابع و

منبع: کاوسی، ۱۳۸۵، ص ۱۲۱؛ کاوسی و طلوعی اشلقی، ۱۳۸۶، ص ۱۲، رحمانی و کاوسی، ۱۳۸۷، ص ۳۳.

روش تحقیق

از آنجا که هدف اصلی این پژوهش تبیین مدلی بومی به منظور شناسایی مقوله‌های سرمایه اجتماعی در راستای تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی است، ابتدا باید ابعاد اقتصاد مقاومتی شناسایی و تبیین شود، سپس، با مراجعه به گروه‌های خبره و کانون به همسویی و همخوانی سرمایه اجتماعی و نقش‌آفرینی آن در ابعاد اقتصاد مقاومتی پرداخته شود. در این راستا، پرسش‌های زیر مطرح شده است:

۱. مدل مناسب برای به کارگیری سرمایه اجتماعی به منظور تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی با روش داده بنیاد چگونه است؟
۲. راهبردهای مربوط به مدل بومی سرمایه اجتماعی در راستای تحقق اقتصاد مقاومتی کدامند؟
- بیرکز و میلز^۱ (۲۰۱۱) معتقدند هرگاه هدف از یک پژوهش درک عمیقی از یک پدیده باشد، از نوع تحقیقات بنیادی است. روش تحقیق حاضر از حیث هدف به دلیل ترسیم مدل از نوع بنیادی است. از نظر شیوه اجرا کیفی - اکتشافی بوده است. از این نظر، جمع آوری و تحلیل داده‌ها از طریق راهبرد پژوهشی نظریه برخاسته از داده‌ها^۲ انجام گرفته و نظریه‌ای در زمینه چگونگی بهره‌گیری از ابعاد سرمایه اجتماعی در بستر اقتصاد مقاومتی ارائه شده است.
- روش تحقیق نظریه برخاسته از داده‌ها رویکردی عملگرا به تحقیقات علوم اجتماعی است که در این روش یک واقعیت تجربی در قالب معانی ایجاد شده توسط اشخاص درگیر در پدیده مورد مطالعه به طور مستمر تفسیر می‌شود (Suddaby, 2006, p.634).
- در روش نظریه برخاسته از داده‌ها روش مقایسه مستمر^۳ به کار گرفته می‌شود که در آن داده‌ها به طور همزمان جمع آوری و تحلیل می‌شوند. مقایسه مستمر به این معنا است که بین گردآوری و تحلیل داده‌ها فاصله‌ای نیست (موسوی نقابی و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۷۲).
- هر چند در این راهبرد به ندرت مصاحبه به عنوان تنها ابزار گردآوری داده‌ها به کار گرفته می‌شود ولی آنقدر کدگذاری و خلق طبقات در حین اجرای پژوهش و به دور از هر گونه تفسیر یا پیش داوری انجام می‌گیرد که بالاخره نظریه‌ای از آن حاصل می‌شود که برای خواننده روشن و آشکار باشد. شایان ذکر است که پیروی از قوانین صلبی مانند اشباع در فرایند مصاحبه یا ریختن داده‌های متنی در بسته‌های نرم‌افزاری انجام نمی‌گیرد، حتی محقق در خواندن اولیه داده‌ها (کدگذاری باز) نیز هیچ تفسیری را انجام نمی‌دهد (Suddaby, 2006, p.635).

1. Birks & Mills
 2. Grounded theory
 3. Constant comparison

روش‌های تحقیق توصیفی (پیمایشی) توان شناخت عمیق ادراک و انگیزه‌های افراد را ندارند و بنابراین، از بیان تئوریک قوی که بتواند موارد و موقعیت‌ها را به‌طور دقیق تبیین کنند، ناتوانند (Wagner et al., 2010, p.10).

بازرگان (۱۳۸۷) معتقد است اگر درباره ماهیت یک مسئله نیز نظریه جامعی وجود نداشته باشد، ضرورت به‌کارگیری روش تحقیق برخاسته از داده‌ها توجیه می‌شود.

سه شیوه برای انجام‌دادن تحقیق نظریه برخاسته از داده‌ها وجود دارد که این سه شیوه عبارت‌اند از شیوه سیستماتیک مربوط به اشتراوس و کوربین^۱، شیوه نوحاسته گلیزر^۲، و شیوه سازاگرا چالمز^۳ (Miller & Salkind, 2002, p.124).

بازرگان (۱۳۸۷) بیان داشته است که شیوه سیستماتیک اشتراوس و کوربین هم ساختاریافته است و هم به یک مدل قابل آزمون می‌انجامد.

ایده اصلی روش نظریه برخاسته از داده‌ها این است که نظریه‌پردازی براساس داده‌هایی انجام می‌گیرد که از مشارکت‌کنندگانی که این فرایند را تجربه کرده‌اند، گردآوری شده است (Strauss & Corbin, 1998, p.192).

جامعه آماری با توجه به کیفی بودن و هدف تحقیق که تبیین اهداف و مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی بود، مشتمل بر خبرگان و استادان دانشگاه مرتبط با موضوع اقتصاد مقاومتی بود.

با توجه به محتوا و هستی‌شناسی پژوهش، از آنجا که روش‌شناسی کیفی این پژوهش از نوع کیفی - اکتشافی بود، برای جمع‌آوری داده‌ها روش نمونه‌گیری هدفمند به‌کار گرفته شد.

روش نمونه‌گیری در راهبرد داده‌بنیاد نمونه‌گیری نظری^۴ است، بدین معنا که پژوهشگر موارد را براساس بینشی که به او می‌دهد، انتخاب می‌کند (نیومن^۵، ۱۳۹۳، ص ۴۰۰).

-
1. Strauss & Corbin Systematic Method
 2. Glasser
 3. Sharmaz
 4. Theoretical sampling
 5. Newman

در این روش براساس کد و طبقات ایجادشده، نمونه گیری نظری به کار گرفته شده و به انتخاب نمونه هایی پرداخته می شود تا امکان کشف گوناگونی ها افزایش یافته و ابعاد و ویژگی های مقوله ها غنی شوند (اشتراس و کوربین، ۱۳۹۱، ص ۶۳).

مک فران و ساری کالیو (۲۰۱۴) معتقدند اشباع مقوله ها زمانی فرامی رسد که ایده ها و مفاهیم جدیدی شناسایی نشده و مفاهیم موجود با تحلیل بیشتر داده ها به چالش کشیده نشوند. در راستای استخراج مدل مربوطه و اعتبارسنجی آن در گام های متعدد و با توجه به نوع و روش نمونه گیری، ۱۵ مصاحبه عمیق انجام گرفت.

مصاحبه عمیق همان گفت و گوی هدفدار است که به عنوان روشی شناخته شده در زمان گردآوری داده ها به کار گرفته می شود. این استفاده از این روش همواره در حال افزایش است (مارشال و گرچن^۱، ۱۳۹۰، ص ۱۵۶).

مصاحبه عمیق به این معنا است که پاسخگو در بیان پاسخ و پرسشگر در بیان پرسش، آزادی کامل دارد (ساروخانی، ۱۳۷۲، ص ۲۱۱).

در مرحله دوم که با هدف اعتبارسنجی و اظهارنظر نهایی و ترکیب ابعاد مورد نظر با دیدگاه های مربوط به سرمایه اجتماعی انجام گرفت، دیدگاه ۵ نفر از اعضای نمونه در قالب گروه کانون (۲ جلسه ۵ نفره) به کار گرفته شد. همه پاسخگویان مدرک تحصیلی کارشناسی ارشد یا بالاتر داشتند.

به عبارت دیگر، نمونه گیری آن قدر ادامه یافت که پس از مطالعه ابعاد سرمایه اجتماعی از یک طرف و سیاست ها، ارکان و اهداف اقتصاد مقاومتی در بیانات مقام معظم رهبری از سال ۱۳۹۱ تا ۱۳۹۵ از طرف دیگر، و ۱۵ مصاحبه عمیق با خبرگان در زمینه مؤلفه های اقتصاد مقاومتی و سرمایه اجتماعی، مقوله ها به عمق رسیدند.

در پایان، کدگذاری انجام گرفت. در این زمینه کرسول^۲ (۲۰۰۷) سه مرحله کدگذاری را به

1. Marshal & Gerchen
2. Creswell

ترتیب شامل کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری گزینشی می‌داند. همزمان با کدگذاری تحلیل نیز انجام گرفت. تا نقاط مبهم یا هر گونه ضعف در تحلیل، شناسایی و در مراحل بعدی برطرف شود.

مک‌فران و ساری کالیو (۲۰۱۴) معتقدند اشباع مقوله‌ها زمانی فرامی‌رسد که ایده‌ها و مفاهیم جدیدی شناسایی نشده و مفاهیم موجود به وسیله تحلیل بیشتر داده‌ها به چالش کشیده نشوند. با توجه به کیفی-اکتشافی بودن پژوهش، ضمن مطالعه مبانی نظری و پیشینه اقتصاد مقاومتی و مؤلفه‌ها و ارکان و سیاست‌های مربوط به اقتصاد مقاومتی از یک طرف، و سرمایه اجتماعی از طرف دیگر شناسایی و تبیین شدند. سپس، در راستای توسعه و تبیین مدل و شناسایی گزاره‌ها و مفاهیم و مقوله‌های اقتصاد مقاومتی به گروه مربوطه مراجعه شد. ابعاد و اجزای سرمایه اجتماعی و ارتباط آن‌ها با مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی نیز از طریق گروه مورد نظر بررسی و پس از گردآوری نهایی نسبت به مدل کیفی ترسیم شد.

فرایند طراحی مدل به شرح زیر بوده است:

۱. مطالعه مبانی نظری و پیشینه اقتصاد مقاومتی و سرمایه اجتماعی؛
۲. شناسایی مؤلفه‌ها و اجزای مربوط به مدل‌های موجود در زمینه اقتصاد مقاومتی و تبیین ابعاد سرمایه اجتماعی با استفاده از متون موجود؛
۳. برقراری گروه کانون برای اعتبارسنجی و اظهار نظر؛
۴. اجرای مصاحبه عمیق با گروه خبرگان (۱۵ نفر) به منظور شناسایی و تبیین گزاره‌ها، مفاهیم و مقوله‌های اقتصاد مقاومتی و ابعاد سرمایه اجتماعی؛
۵. برقراری گروه کانون (۵ نفر) برای اعتبارسنجی و اظهار نظر نهایی؛
۶. تهیه مدل و ارائه آن با نظریه برخاسته از داده‌ها.

یافته‌های تحقیق

براساس رویکرد سیستماتیک نظریه برخاسته از داده‌ها، منابع اطلاعاتی تحقیق شامل متن مصاحبه‌ها و مطالب مرتبط با موضوع با به کارگیری کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری

گزینشی تحلیل شده و براساس مقوله‌ها و مفاهیم استخراج شده، نظریه‌ای در زمینه به‌کارگیری مدل بومی سرمایه اجتماعی در تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی تدوین شد. در اینجا کدگذاری انجام گرفت.

در کدگذاری باز مفاهیم و مقوله‌ها شناسایی و ویژگی‌ها و ابعاد آن‌ها درون داده‌ها کشف می‌شود (Flint et al., 2012, p.749).

جدول ۳. کدگذاری اولیه (مصاحبه ششم)

۱. تغییر نگرش جامعه
۲. مشارکت همه اقشار در امور عام‌المنفعه
۳. توجه به آموزش و پرورش
۴. پیشگام شدن دولتمردان
۵. بالابردن میزان مشارکت و همدلی
۶. حمایت جدی از افراد مستضعف
۷. گسترش بخش خصوصی
۸. گسترش تولیدات داخلی با شعار حمایت از اقتصاد درون‌زا
۹. مشارکت مردم در فعالیت‌های سیاسی و اقتصادی
۱۰. بهبود روابط بین مردم در امور خیریه و برخوردها
۱۱. دوری از فردگرایی
۱۲. اعتماد دوجانبه مردم و دولت
۱۳. انتشار مجلات و نشریات
۱۴. بهره‌گیری از فضای مجازی
۱۵. بهبود روابط دانشگاه و جامعه برای آموزش نیروی کار توانمند
۱۶. کمک به تحکیم خانواده و ایجاد مشاغل خانوادگی

ابتدا بدون هیچ‌گونه اظهار نظر دیدگاه پاسخگویان در قالب نتایج مصاحبه فهرست شد. در این راستا ۱۵ مصاحبه انجام گرفت که اغلب برای شناسایی و دسته‌بندی دیدگاه‌های پاسخگویان در

محور اقتصاد مقاومتی با تأکید بر ابعاد اشتغال و تولید (شعار سال ۱۳۹۶) و ابعاد ذهنی - شناختی و رفتاری - مشارکتی سرمایه اجتماعی از طرف دیگر بودند. در این مرحله با مطالعه سطر به سطر مطالب مرتبط با موضوع تحقیق و متن مصاحبه‌های باز، واژه‌های مرتبط با موضوع استخراج و کدگذاری شد. ۸۹ کد شناسایی شد که به‌عنوان نمونه یکی از نتایج مصاحبه‌ها ارائه می‌شود. با مقایسه مفاهیم با هم و با کدهای اولیه، مفاهیم مشترک را شناسایی و به‌عنوان مقوله دسته‌بندی می‌کنند (Oktay, 2012, p.118).

مقوله‌ها در مقایسه با مفاهیم انتزاعی‌ترند و شالوده لازم برای ایجاد و توسعه تئوری را فراهم می‌کنند. مقوله‌ها برای ارائه نظریه به‌طور منسجم و یکپارچه به‌کار گرفته می‌شوند (Hood & Charmaz, 2007, p.158).

برای شناسایی مفاهیم و مقوله‌ها به تحلیل، بررسی، مقایسه و تبیین وجوه اشتراک بین آن‌ها با به‌کارگیری اظهار نظر گروه خبرگان پرداخته شد که ۴۵ مفهوم استخراج و سپس، این مفاهیم با مصاحبه عمیق دسته‌بندی و در ۴ مقوله و ۱۳ زیرمقوله ارائه شدند. مقوله‌های حاصله، مبنایی برای تشخیص شرایط علی، محیطی و مداخله‌گر ایجاد کردند.

جدول ۴. نمونه کدگذاری اولیه برای شناسایی و تبیین مقوله‌ها

ردیف	مفاهیم	خرده‌مقوله	مقوله
۱	به‌روزر کردن دانش برای همه		
۲	امکانات آموزش مستمر برای همه	آموزش عمومی	
۳	افزایش و بهبود امکانات آموزشی		
۴	بهبود و توسعه دانشگاه‌ها		برنامه‌های آموزشی و
۵	آموزش فنی و حرفه‌ای	آموزش	اطلاع‌رسانی
۶	گسترش آموزش مدارس	تخصصی و	
۷	آموزش بزرگسالان	مهارتی	
۸	ارتقای کیفیت منابع آموزشی		

ادامه جدول ۴. نمونه کدگذاری اولیه برای شناسایی و تبیین مقوله‌ها

ردیف	مفاهیم	خرده مقوله	مقوله
۹	فضای مجازی		
۱۰	مجلات و روزنامه‌ها	رسانه‌ها	
۱۱	صدا و سیما		
۱۲	بهبود روابط فردی		
۱۳	روابط فرد با محیط	روابط	عوامل فرهنگی و اجتماعی
۱۴	روابط افراد با دولت و سازمان‌ها		
۱۵	ایجاد شبکه‌های ارتباطی	شبکه‌ها	
۱۶	حمایت از فعالیت‌های مبتنی بر شبکه		
۱۷	مشارکت مردم در برنامه‌های عام‌المنفعه		
۱۸	مشارکت مردم در برنامه‌های دولت		
۱۹	دلسوزی مردم برای همدیگر	مشارکت و همدلی	
۲۰	کمک‌رسانی و حمایت از ضعفا		
۲۱	حمایت مردم از برنامه‌های دولت		
۲۲	تسهیل مشارکت		
۲۳	ایجاد سازمان‌های حمایت‌گر	ساختاری	عوامل سیاسی و دولتی
۲۴	حمایت از بخش خصوصی		
۲۵	نظارت بر روابط و بهبود آنها در جامعه	فرایندی	
۲۶	ایجاد و گسترش جو اعتماد		

جدول ۵. نمونه کدگذاری اولیه برای شناسایی و تبیین مقوله‌ها

ردیف	مفاهیم	خرده‌مقوله	مقوله
۱	نقش دولت در ایجاد و گسترش سرمایه اجتماعی		
۲	وضع قوانین و مقررات	بعد عوامل نهادی	
۳	ایجاد سیستم هدفمند توسط دولت برای نظارت و پایش		
۴	دین و مذهب	بعد عوامل بیرونی	
۵	فرهنگ و خرده‌فرهنگ		
۶	جایگاه تاریخی و نقش سنت‌ها در ایجاد و گسترش سرمایه اجتماعی		
۷	ارتباطات شبکه‌ای		
۸	سلسله‌مراتب شبکه‌ها	بعد عوامل ساختاری	
۹	ارتباط‌پذیری از طریق شبکه‌ها		سرمایه اجتماعی
۱۰	شبکه‌سازی برای تحقق اهداف مشترک		
۱۱	ایجاد بینش و افزایش آگاهی برای تحقق اهداف و بیان ارزش‌های مشترک	بعد عوامل شناختی	
۱۲	زیان مشترک برای برقراری ارتباط اعضای شبکه		
۱۳	ایجاد تصور مثبت نسبت به اجتماع و اعضای شبکه		
۱۴	اعتماد بین افراد و سازمان‌ها		
۱۵	هنجارها	بعد عوامل ارتباطی	
۱۶	همبستگی		
۱۷	روابط متقابل		
۱۸	هویت مشترک		
۱۹	افزایش شعاع ارتباطی		

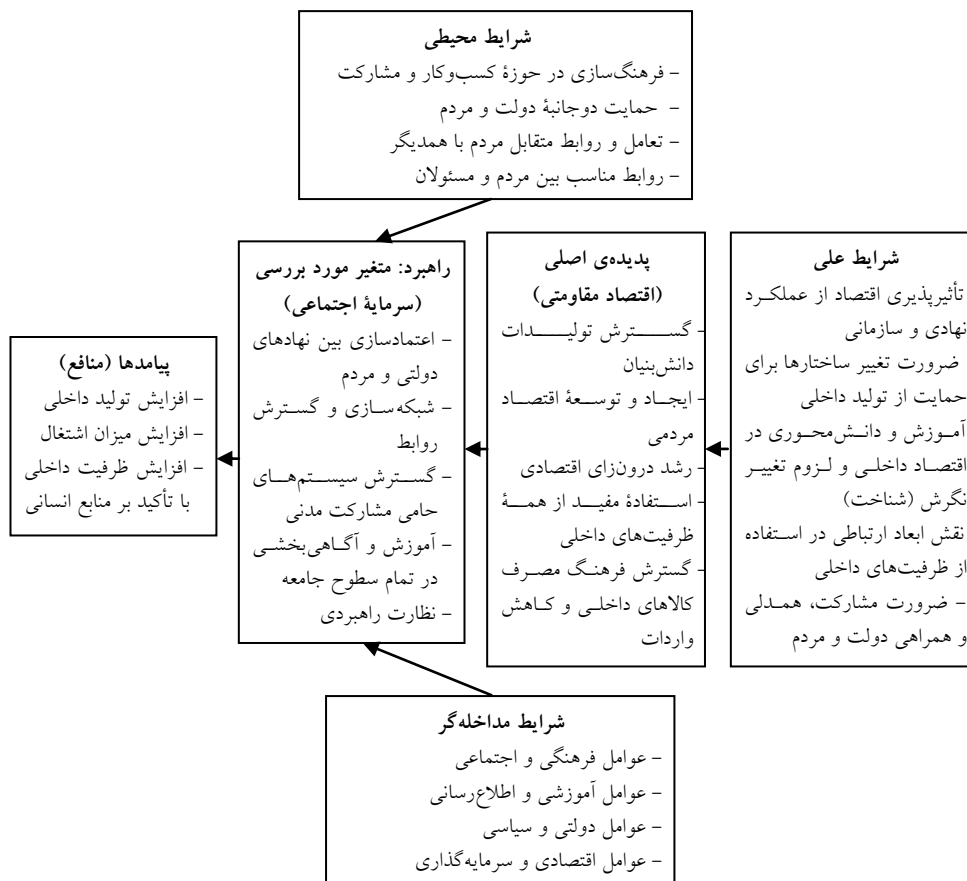
کدهای اولیه به علت تعداد فراوان آن‌ها به کدهای ثانویه تبدیل شدند (کدهای اولیه در طبقه‌های مشابه قرار گرفتند). چند مورد از کدهای ثانویه به یک کد مفهومی تبدیل شدند. تعدادی از کدهای مفهومی با هم به عنوان خرده‌مقوله و چند خرده‌مقوله براساس مشابهت، مقوله‌های اصلی را تشکیل دادند.

جدول ۶. نمونه‌ای از کدگذاری ثانویه و شکل‌دهی کدهای مفهومی و مقولات

مقولات	خرده‌مقوله‌ها	کدهای مفهومی	کدهای ثانویه
		مشارکت مردمی	تشویق مردم به حضور در برنامه‌های دولت، ایجاد زمینه برای حضور مردم در صحنه، ایجاد زمینه همکاری مردم
	ساختاری	سازمان حامی	نیاز مردم به پشتیبانی از طرف دولت، لزوم حمایت دولت، ناتوانی مردم در انجام دادن کارها
عوامل سیاسی و دولتی		گسترش بخش خصوصی	ناتوانی بخش خصوصی، لزوم مشارکت بخش خصوصی، اهمیت مردم و بخش خصوصی در جامعه
	عملکردی / فرایندی	نظارت مستمر	نظارت بر روابط، گوشزدکردن مسائل به مردم و آموزش آن‌ها، مداومت دولت بر نظارت اقتصادی، سیاسی و مذهبی
		اعتمادسازی	گزارش صحیح به مردم، جلوگیری از بی‌اعتمادی بین مردم، ایجاد جو اعتماد، اعتماد دولت به مردم، نقش دولت در اعتماد دوجانبه

در مرحله کدگذاری گزینشی، مقوله‌ها بهبود یافته و به‌طور یکپارچه بیان شدند. در مرحله کدگذاری محوری ضمن بررسی دقیق و مقایسه‌ای مقوله‌ها و مفاهیم مرتبط، پیوند بین مقوله‌ها در سطح ویژگی‌ها و ابعاد برقرار شد. براساس الگوی سیستماتیک اشتراوس و کوربین، مقوله‌های مستخرج از مرحله کدگذاری باز در قالب شرایط علی (دلایل ایجاد پدیده اصلی)، راهبرد (کنش‌ها یا واکنش‌های اعضا)، زمینه (شرایط بسترساز و مؤثر در راهبردها)، شرایط مداخله‌گر (ویژگی‌های مؤثر در راهبردها)، و پیامدها (نتایج به‌کارگیری راهبردها) دسته‌بندی شدند. شرایط علی به معنای عوامل و شرایطی است که ضرورت و لزوم نقش‌آفرینی سرمایه اجتماعی در اقتصاد مقاومتی را توجیه می‌کنند. پدیده اصلی اقتصاد مقاومتی شامل مفهوم و ارکان و مؤلفه‌های اقتصاد درون‌زا است. از دیدگاه‌های مربوط به سرمایه اجتماعی بر پنج مقوله (اعتمادسازی، آموزش و آگاهی‌بخشی، شبکه‌سازی و روابط، مشارکت مدنی، ساختارسازی و

نظارت راهبردی) تأکید شد. اعتمادسازی و آموزش در بعد شناختی-ذهنی و مشارکت مدنی، ساختارسازی، نظارت راهبردی و شبکه‌سازی در بعد رفتاری-مشارکتی قرار دارند. شرایط محیطی یا زمینه‌ای همان سازوکارهای فنی‌اند که زمینه لازم را برای اجرای راهبردهای مربوط به سرمایه اجتماعی مهیا می‌کند. شرایط مداخله‌گر نیز شامل عوامل و نقش‌آفرینان بعد کلان و سطح جامعه یا فراتر از آن است که بر عملکرد سیستم مورد نظر تأثیر می‌گذارند. هر مقوله خود شامل تعدادی مفاهیم و ابعاد بود که برای نمونه مقوله‌ها، مفاهیم و ابعاد پیامدها شامل ۳ مقوله، ۹ مفهوم و ۱۸ بعد به شرح جدول ۷ بیان می‌شود.

شکل ۱. مدل بومی نقش سرمایه اجتماعی در تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی

جدول ۷. مقوله‌های پیامد

ردیف	مقوله	مفاهیم و ابعاد
۱	افزایش تولید داخلی	- تولید توسط بخش خصوصی: کاهش دخالت دولت در تولید، کاهش هزینه‌های تولیدی دولت
		- توزیع توسط بخش خصوصی: اختصاص منابع بخش خصوصی به توزیع و خدمات پس از فروش
		- گسترش صنایع کوچک: تولید دانش بنیان، صنایع دستی و تبدیلی
۲	افزایش میزان اشتغال	- صنایع کوچک: بخش خصوصی به عنوان منشأ استخدام، خوداشتغالی
		- افزایش تعداد مشاغل: صادرات و واردات، خدمات، صنایع کوچک و گردشگری
۳	افزایش ظرفیت داخلی از بعد نیروی انسانی	- تأمین مواد اولیه داخلی: خرید نکردن از خارج
		- افزایش مصرف محصولات داخلی: نگاه به داخل برای تولید
		- کار دسته جمعی: سرمایه گذاری مشترک، همکاری
		- همراهی با نظام و دولت: پرداخت بدهی، سرمایه گذاری
		- درآمد بالا: صادرات غیرنفتی، تولیدات دستی و هنری

منبع: یافته‌های پژوهش

براساس نتایج، ملاحظه می‌شود مهم‌ترین مقوله‌ها در متغیر مورد بررسی (سرمایه اجتماعی) بر مبنای دیدگاه گروه مشارکت‌کننده در پژوهش شامل چهار مورد زیر است که در کنار نظارت راهبردی مجموع مقوله‌های راهبرد را تشکیل داده‌اند:

۱. اعتمادسازی

۲. آموزش و آگاهی بخشی

۳. شبکه‌سازی و روابط

۴. مشارکت مدنی

بحث و نتیجه

در این پژوهش مدلی بومی برای به‌کارگیری ابعاد و مقوله‌های سرمایه اجتماعی به منظور تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی ترسیم شد. برای ترسیم مدل دو پرسش مطرح شد:

پرسش اول: مدل کیفی مربوط به نقش سرمایه اجتماعی در اقتصاد مقاومتی چگونه است؟

با توجه به نوع پژوهش و بهره‌گیری از روش داده‌بنیاد و به‌ویژه الگوی سیستماتیک اشتراوس و کوربین، مدل نهایی شامل شرایط علی، پدیده اصلی، راهبردها، پیامدها، شرایط محیطی و شرایط مداخله‌گر بوده است. شرایط علی در این مدل به معنای عوامل و شرایطی است که بستر را برای دستیابی به توفیق در زمینه پدیده اصلی یعنی اقتصاد مقاومتی فراهم می‌کنند و شامل پنج مقوله تأثیرپذیری اقتصاد از عملکرد نهادی و سازمانی؛ ضرورت تغییر ساختارها برای حمایت از تولید داخلی؛ آموزش و دانش محوری در اقتصاد داخلی و لزوم تغییر نگرش (شناخت)؛ نقش ابعاد ارتباطی در استفاده از ظرفیت‌های داخلی، و بالاخره ضرورت مشارکت، همدلی و همراهی دولت و مردم بوده است. پدیده اصلی اقتصاد مقاومتی است که مستلزم داشتن لوازمی است که اساس و پایه آن را تشکیل می‌دهند و در این مدل با توجه به ضرورت آگاه‌سازی اقشار مردم و توجیه آنان درباره اهمیت و جایگاه اقتصاد مقاومتی دربرگیرنده پنج مقوله با عناوین گسترش تولیدات دانش‌بنیان؛ ایجاد و توسعه اقتصاد مردمی؛ رشد درون‌زای اقتصادی؛ استفاده مفید از همه ظرفیت‌های داخلی و همچنین، گسترش فرهنگ مصرف کالاهای داخلی و کاهش واردات بوده است.

در قالب استراتژی‌های مربوط به سرمایه اجتماعی به عنوان متغیر اصلی تأثیرگذار بر چهار مقوله با عناوین اعتمادسازی بین نهادهای دولتی و مردم؛ شبکه‌سازی و گسترش روابط؛ گسترش سیستم‌های حامی مشارکت مدنی و همچنین آموزش و آگاهی‌بخشی در همه سطوح جامعه تأکید شد که در این میان نظارت راهبردی به عنوان مقوله‌ای مهم که با همه این موارد در ارتباط مستمر است، مد نظر قرار گرفت.

شرایط محیطی یا زمینه‌ای همان سازوکارهای فنی‌اند که زمینه لازم را برای اجرای راهبردهای مربوطه مهیا می‌کند و شامل پنج مقوله بوده و بیشتر از هر چیزی به لزوم فرهنگ‌سازی در حوزه کسب‌وکار و مشارکت؛ حمایت دوجانبه دولت و مردم؛ تعامل و روابط متقابل مردم با همدیگر؛ روابط مناسب بین مردم و مسئولان و همچنین، آموزش و پژوهش در سطوح مختلف و حمایت از آن تأکید کرده است. شرایط مداخله‌گر نیز شامل عوامل و نقش‌آفرینان بعد کلان و سطح جامعه یا

فراتر از آن است که بر عملکرد سیستم مورد نظر تأثیر می گذارند و در این پژوهش شامل عوامل فرهنگی و اجتماعی؛ عوامل آموزشی و اطلاع رسانی؛ عوامل دولتی و سیاسی و بالاخره عوامل اقتصادی و سرمایه گذاری بوده اند.

با در نظر گرفتن همه این مقوله ها و توجه به نقش پذیری اقتصاد مقاومتی از سرمایه اجتماعی، مقولات پیامد که نتیجه این فرایندها، شامل افزایش تولید داخلی؛ افزایش میزان اشتغال و بالاخره افزایش ظرفیت داخلی با تأکید بر منابع انسانی خواهد شد که در قالب شعار سال ۱۳۹۶ نیز مورد توجه قرار گرفته اند.

پرسش دوم: راهبردهای مربوط به مدل بومی سرمایه اجتماعی در راستای تحقق اقتصاد مقاومتی کدامند؟

استراتژی های مربوط به متغیر مورد بررسی (سرمایه اجتماعی) با تکیه بر الگوهای موجود و با نظر گروه کانونی و بر حسب تأکید اعضای گروه مبنی بر ضرورت نظارت و پایش مستمر در قالب مقوله های اعتمادسازی بین نهادهای دولتی و مردم؛ شبکه سازی و گسترش روابط؛ گسترش سیستم های حامی مشارکت مدنی و همچنین، آموزش و آگاهی بخشی در همه سطوح جامعه مطرح شدند.

پیشنهاد های پژوهش

بر مبنای نتایج پژوهش پیشنهاد های زیر مطرح می شود:

۱. باید با حمایت دولت، بهبود روند آموزش دانشگاه ها و مراکز آموزشی اعم از آموزش و پرورش و مراکز فنی و حرفه ای، نسبت به راه اندازی رشته های تحصیلی در زمینه تولید محصولات داخلی با شرایط فرهنگی مملکت و فرهنگ سازی در این زمینه اقدام شود.
۲. آموزش مستمر ابعاد سرمایه اجتماعی در راستای راه اندازی کسب و کارهای نوین مد نظر قرار گیرد.
۳. از طریق جذب سرمایه های کوچک مردمی و ایجاد کارگاه های کوچک به تولید محصولات منطبق بر شرایط فرهنگی کشورمان پرداخته شود.

۴. تولید و توزیع، طراحی و ساخت محصولات در قالب فعالیت شرکت‌های تولیدکننده از قبیل تحقیق و توسعه، ایده‌یابی، بازاریابی و سایر اقدامات قابل واگذاری را می‌توان در قالب شرکت‌های کوچک و واحدهای تولیدی زودبازده به بخش خصوصی واگذار کرد، تا با مشارکت و همدلی و با روحیه همراهی و دلسوزی و بهره‌گیری از شرایط و روابط غیررسمی و خانوادگی سطح تولید داخلی را افزایش دهند.
۵. جنبه شناختی سرمایه اجتماعی به آموزش و پرورش وابسته است. بنابراین، پیشنهاد می‌شود این جنبه در برنامه‌های آموزش‌های رسمی گنجانده شود.
۶. جنبه رفتاری به تبعیت از بزرگان، فرهنگ حاکم و اقدامات مدیران و گروه‌های مرجع بستگی دارد. پیشنهاد می‌شود برای معرفی الگوهای موفق در این زمینه اقدام شود و افرادی که برای تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی از طریق سرمایه اجتماعی (مشارکت، اعتماد، همدلی و جز آن) تلاش می‌کنند، شناسایی و تشویق شوند.
۷. پیشنهاد می‌شود کارهای گروهی و مشارکت‌جویانه، صنایع و واحدهای تولید خانوادگی و زوجی، صنایع دانش‌محور کوچک، تولیدات روستایی، صنایع تبدیلی و همه محصولات که از تلاش دسته‌جمعی حاصل می‌شوند، از طریق ممکن مورد تشویق و حمایت مالی قرار گیرند.
۸. در پایان، پیشنهاد می‌شود در زمینه سرمایه اجتماعی و مزایای آن برای تحقق اهداف فرهنگی و اقتصادی مملکت، مطالعات بیشتری انجام گرفته، و این الگو نیز به‌عنوان یک رویکرد مناسب در خدمت اقتصاد مقاومتی قرار گیرد.

منابع و مأخذ

۱. قرآن کریم
۲. اختری، عباس علی (۱۳۹۲). *اقتصاد مقاومتی: زمینه‌ها و راهکارها*. چاپ اول، تهران: امیرکبیر.
۳. ازکیا، مصطفی، و غفاری، غلامرضا (۱۳۸۳). *توسعه روستایی با تأکید بر جامعه روستایی ایران*. تهران: نشر نی.
۴. اسلیتر، دن، و تونکس، فرن (۱۳۸۶). *جامعه بازار*. ترجمه حسین قاضیان، تهران: نشر نی.
۵. اشتراش، آنسلم، و کوربین، جولیت (۱۳۹۱). *مبانی پژوهش کیفی، فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای*. ترجمه ابراهیم افشار، چاپ دوم، تهران: نشر نی.
۶. انجمن اقتصاد اسلامی حوزه علمیه (۱۳۹۳). *اقتصاد مقاومتی از منظر دین: مفاهیم، مبانی، الزامات و سیاست‌ها*. مجله مبلغان، شماره ۱۷۹، صفحات ۲۷-۱.
۷. بازرگان، عباس (۱۳۸۷). *مقدمه‌ای بر روش‌های تحقیق کیفی و آمیخته: رویکردهای متداول در علوم رفتاری*. چاپ اول، تهران: انتشارات دیدار.
۸. بهزاد، داوود (۱۳۸۱). *سرمایه اجتماعی بستری برای ارتقای سلامت روان*. فصل‌نامه رفاه اجتماعی، سال ۲، شماره ۶، صفحات ۵۳-۴۳.
۹. تاری، فتح‌الله، سیدشکری، خشایار، و کاویانی، زهرا (۱۳۹۱). *اقتصاد مقاومتی و مؤلفه‌های آن*. تهران: دفتر مطالعات اقتصادی (گروه بازرگانی) مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۱۰. دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای (۱۳۹۵). *مجموعه بیانات مقام معظم رهبری*. برگرفته از www.khamenei.ir.
۱۱. رحمانی، محمود، و کاوسی، اسماعیل (۱۳۸۷). *اندازه‌گیری و مقایسه سرمایه اجتماعی در بخش‌های دولتی و خصوصی*. چاپ اول، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی.
۱۲. ژیل، دلوز، نگری، آنتونیو، هارت، مایکل (۱۳۸۶). *بازگشت به آینده*. ترجمه رضا نجف‌زاده، تهران: نشر نی.

۱۳. ساروخانی، باقر (۱۳۷۲). روش‌های پژوهش در علوم اجتماعی: اصول و مبانی. جلد اول، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی.
۱۴. شریفیان ثانی، مریم (۱۳۸۰). سرمایه اجتماعی: مفاهیم اصلی و چارچوب نظری. فصل‌نامه رفاه اجتماعی، سال ۱، صفحات ۱۸-۵.
۱۵. شیخ‌پور، مهدیه، و مهدی‌زاده، سمانه (۱۳۹۲). نقش سرمایه‌های اجتماعی بر اقتصاد مقاومتی در شرایط تحریم. مجموعه مقالات کنفرانس بین‌المللی اقتصاد در شرایط تحریم، بابل‌سر: شرکت پژوهشی طرود شمال.
۱۶. علم‌خواه، عبدالله (۱۳۹۳). نقش اقتصاد مقاومتی در توسعه پایدار روستایی. همایش ملی توسعه پایدار روستایی در افق ۱۴۰۴، اصفهان: شرکت توسعه‌سازان گردشگری اصفهان.
۱۷. غفوری، محمد، و جعفری، روح‌الله (۱۳۸۵). سرمایه اجتماعی، جامعه مدنی و دموکراسی، رابطه متقابل یا یک‌سویه. پژوهش‌نامه علوم سیاسی، شماره ۴، صفحات ۲۲۸-۲۱۰.
۱۸. فوکویاما، فرانسیس (۱۳۷۹). پایان نظم. ترجمه غلام‌عباس توسلی، تهران: انتشارات جامعه ایرانیان.
۱۹. فوکویاما، فرانسیس (۱۳۸۴). سرمایه اجتماعی و جامعه مدنی در سرمایه اجتماعی: اعتماد، دموکراسی و توسعه. گردآوری کیان تاج‌بخش، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، تهران: نشر شیرازه.
۲۰. فیروزآبادی، سید احمد (۱۳۸۴). بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری آن. پایان‌نامه دکتری جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران.
۲۱. فیلد، جان (۱۳۸۵). سرمایه اجتماعی. ترجمه جلال متقی، تهران: مؤسسه عالی پژوهش تأمین اجتماعی.
۲۲. قاسمی، محمد (۱۳۹۵). اقتصاد مقاومتی. سومین همایش سالانه اقتصاد مقاومتی، ۱۴ بهمن‌ماه ۱۳۹۵، دانشگاه علم و صنعت.
۲۳. قوامی، سید حسن (۱۳۹۱). اولین نشست - اقتصاد مقاومتی: مبانی نظری. پژوهشکده علوم اقتصادی، دانشگاه علامه طباطبائی.

۲۴. کاوسی، اسماعیل (۱۳۸۵). *طراحی الگوی اندازه گیری سرمایه اجتماعی*. پایان نامه دکتری مدیریت فرهنگی، دانشکده مدیریت دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات.
۲۵. کاوسی، اسماعیل، و طلوعی اشلقی، عباس (۱۳۸۶). ابعاد، مؤلفه ها و شاخص های اندازه گیری سرمایه اجتماعی. *پژوهش نامه سرمایه اجتماعی*، تهران: پژوهشکده تحقیقات استراتژیک.
۲۶. مارشال، کاترین، و گرچن، راس من (۱۳۹۰). *روش تحقیق کیفی*. چاپ چهارم، ترجمه علی پارسائیان و سید محمد اعرابی، تهران: دفتر پژوهش های فرهنگی.
۲۷. منظور، داود، و یادی پور، مهدی (۱۳۸۷). *سرمایه اجتماعی، توسعه اجتماعی و اقتصادی*. راهبرد، شماره ۱۵، صفحات ۱۶۲-۱۴۰.
۲۸. موسوی نقابی، سید مجتبی، نظری، محسن، حسینی پور، طهمورث، سلیمانی، غلامرضا، و عباسیان، عزت الله (۱۳۹۴). *طراحی مدل شبکه سازی فعالیت های بازاریابی بنگاه های فعال در خوشه های صنعتی ایران*. فصل نامه علوم مدیریت ایران، سال ۱۰، شماره ۳۷، صفحات ۷۷-۵۱.
۲۹. نیومن، ویلیام لارنس (۱۳۹۳). *شیوه های پژوهش اجتماعی: رویکردهای کیفی و کمی*. ترجمه حسن دانایی فرد و حسین کاظمی، جلد اول، چاپ سوم، تهران: مؤسسه کتاب مهربان نشر.
30. Birks, M., & Mills, J. (2011). *Grounded theory: A practical guide*, California: Sage.
31. Creswell, J. (2007). *Qualitative inquiry & research design-choosing among five approaches*. California: Sage.
32. Flint, D., Gammelgaard, B., Manuj, I., & Pohlen, T. (2012). A reviewer's guide to the grounded theory methodology in logistics and supply chain management research. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 42(8/9), 784-803.
33. Fukuyama, F. (1999). Social capital and civil society: generation reform. *Conference on Second external Pubs/ft/seminar/1999/reforms/fukuyama.htm/www.imf.org*
34. Hood, J., Bryant, A., & Charmaz, K. (2007). Orthodoxy vs. power: The defining traits of grounded theory. *The Sage handbook of grounded theory*, 151-164.
35. MCFerran, K. S., & Saarikallio, S. (2014). Depending on music to feel better: Being conscious of responsibility when appropriating the power of music. *The Arts in Psychotherapy*, 41(1), 89-97.
36. Miller, D., & Salkind, N. (2002). *Handbook of research design and social measurement*, USA: Sage.
37. Oktay, J. (2012). *Grounded theory*. Oxford: Oxford University Press.

38. Storberg, J. (2002). The evolution of capital theory: a critique of a theory of social capital and implications for HRD. *Human Resource Development Review*, 1, 409- 468.
39. Strauss, A., & Corbin, J., (1998). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. USA: Sage.
40. Suddaby, R. (2006). From the editors: What grounded theory is not. *Academy of Management Journal*, 49(4), 633-642.
41. Wagner, S., Lukassen, P. & Mahlendorf, M. (2010). Misused and missed use Grounded Theory and Objective Hermeneutics as methods for research in industrial marketing. *Industrial Marketing Management*, 39(1), 5-15.